

НАПРАВЛЕНИЕ

“СТАРА И СРЕДНОВЕКОВНА ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ И ЕТНОЛОГИЯ”

Стела Монева/Stela Moneva

НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ НА КЛАСИЧЕСКАТА АТИНСКА ДЕМОКРАЦИЯ

The Popular Assembly of the Classical Athenian Democracy

According to ancient records, a certain data for the Athenian Assembly is systemized in this paper. The following matters are under reviewing: the sessions' order; opening and closing procedures; rules for the speakers; the electorate problems; ongoing sessions control; payment for attendance.

Key words: Athenian democracy, the Athenian Assembly, procedures, rules, control, payment

Атинската демокрация е популярна тема, която често се появява в съвременните публикации. Странно рядко обаче се обръща достатъчно внимание на въпроси относно Народното събрание, въпреки че е наречено отдавна “динамо”¹ на атинската политическа система. Детайлно и задълбочено проучване на Събранието прави например датският учен М. Хансен, но като предпазлив изследовател, той се ограничава само в периода 355–322 г. пр. Хр., ерата на Демостен и на други оратори, които се явяват основен източник на информация за този период². Разгледането само на въпросния период за съжаление ограничава стойността на неговия анализ. Друго интересно изследване е на Мартин Остуалд, в което Събранието се появява по страниците епизодично и то е показано в аспекта на практическото му действие. Основното заключение на автора е, че “Съвета и Събранието са само фон на вътрешната политика и съдебните заседатели са в центъра на политическия живот” (...the jury courts held center stage), т.е. той дава приоритет на съда на заклетите съдии в Атина³. Да вникне внимателно в периода преди V в. пр. Хр. прави опит Ч. Стар, като се старее да изясни кога Събранието възниква, как се

развива до степен да играе основна и ефективна роля в управленската система на древна Атина. Неговият труд съществено допълва представата за Атинската демокрация⁴. В други случаи Народното събрание е представено като елемент от политическата система на древна Атина⁵ или се разглежда само във връзка с определени негови функции⁶. Накратко, специализираните изследвания не засягат в пълнота редица въпроси около практиките в атинското Народно събрание.

Настоящата разработка има сравнително скромна задача: да систематизира някои знания за Събранието по достъпна и налична антична и съвременна информация и да представи някои процедури, правила и особености в дейността му.

Политическата система, която съществувала в древна Атина, се определя в съвременните политически науки с помощта на термините “пряка демокрация”⁷ или “демокрация на участието”⁸, за разлика от съществуващата сега “представителна демокрация”. Същността на тази система се криела в пълния суверенитет на Народното събрание (Εκκλησία). Строго казано, Народното събрание било не политическа институция, а съвкупност от граждани, на които принадлежала пълната върховна законодателна, изпълнителна и даже съдебна власт. Колективът от граждани заседавал достатъчно често, като спазвал редица правила и процедури.

Какъв бил редът на заседанията? Атинското Народно събрание се събирало периодично в строго определени срокове: един път за 9 дни или 4 пъти за 36 дни, което съставляло една т. нар. притания. Първоначално било само едно регулярно събрание във всяка притания, впоследствие четири, следователно по 40 заседания в годината. Освен това имало извънредни събрания (εκκλησία συγκλήτοι), предизвикани от изключителни обстоятелства, дела, които не могли да чакат нормалния цикъл.

От поредните събрания в пританията всяко било насрочено за особен вид дела. Поне за IV в. пр. Хр. Аристотел (Athen. Pol. 43, 4–6) ги представя по следния начин.

На първото заседание длъжностните лица отчитали своята дейност за времето на текущата притания. Пред народа се поставял въпросът добре ли са управлявали магистратите, като обикновено следвал положителен отговор. Но имало, макар и рядко, случаи, когато действията на длъжностните лица се подлагали на обсъждане и тогава те били сменяни и предавани на съд. На това заседание се разглеждали обвиненията в държавни престъпления, изслушвали се доклади за конфискации на имущество, за поделяне на наследства, мерки за безопасността на страната, за нейното снабдяване с продукти и т.н.

Втори път Еклесията се събирала специално за приемане на молби от гражданите на Атина (вж. също: Aeschin., 2, 15). Всеки можел да помоли за държавни или свои частни дела. Обикновено това били молби за връщане на политически права, опрощаване на дългове към държавата или за отмяна на наказания. Но е известен и един такъв инцидент в 348 г. пр. Хр., когато множество атиняни попаднали в плен при Филип, докато завоювал Олинт на север и техните роднини се обърнали за помощ към Народното събрание.

На третото заседание се приемали вестоносци и посланици, обсъждали се отношенията с другите държави и въобще въпроси от външната политика. Последното, четвърто заседание от всяка притания изцяло се посвещавало на свещени дела. Тези последни от пританията събрания разглеждали и други различни проблеми, но не повече от три дела на заседание.

Разказът на Аристотел не може да отразява целия дневен ред за IV в. пр. Хр. Знае се, например, от Демостен (24, 20–23), че поне за част от IV столетие имало изискване в началото на летните Народни събрания да се преразглеждат законите и да се извършват поправки или отмяна на някои от тях.

Как се свиквало и откривало Народното събрание? На Събрание народът бил свикван от глашатаи. Преди предстоящото заседание, пританите (дежурната част от Съвета на 500-те) 5 дни по-рано обявявали програмата за подлежащите на решение въпроси. Някои от процедурите могат да бъдат възстановени по пародии от Аристофан. Събранията започвали рано сутринта (Aristoph., Eccl. 20–21; срв. Ach. 4). Началото се известявало с особен сигнал (σημείον). Много от гражданите обаче закъснявали, занимавайки се със свои дела или беседвайки на площада, така че се налагало да се затварят лавчиците по улиците или да се подканва тълпата с помощта на отряда от скитски стрелци (изпълняващи полицейски функции в Атина) и намазани с червена боя въжета през агората, с които да се подкарат, да се принудят гражданите да побързат към мястото за събрание (Aristoph., Ach. 21–22). Самите притани, които председателствали на събранията, понякога също закъснявали, а после се блъскали, желаейки да заемат първите места (Aristoph., Ach. 19–26).

Преди откриването на Събранията се извършвало очистване (Aeschin., 1, 23; Pollux Onomast., 8, 104). В жертва се принасяла свиня, като особен жрец обикалял, носейки я около народа, и кръвта пръскала по периферията на събралото се множество. След това глашатаят произнасял молитва (Din., 2, 14; Aeschin., 1, 23) и заклинание (Din., 2, 16; Dem., 19, 70), които най-добре са известни отново по сведения в Аристофан (Thesm., 352–371). Заклинанието било насочени срещу тези, които биха имали намерението да говорят не в полза на народа или заплашвали конституцията и града.

След тези процедури Събранията се смятало за открито и председателят съобщавал предварително изготвения от Съвета на 500-те дневен ред. Предварителните постановления (προβούλευμα) на Съвета се прочитали и пред народа се поставял въпросът съгласен ли е с тях или желае сам да ги обсъди. За отговор служело вдигането на ръка. В случай на съгласие на мнозинството предложението бивало утвърждавано и ставало народно постановление (ψήφισμα). Ако народът искал дебати, то според Есхин, следвал въпрос на глашатая “Кой от хората, по-възрастни от 50 години, желае да се изкаже с реч?” (Aeschin., 1, 23). Щом по-възрастните се изкажели, било предлагано на останалите да говорят.

По някои мнения, тази практика на приоритет на “старците” изглежда затихнала в средата на IV в., а и възможно по-рано⁹. Във всеки случай по времето на

Сократ на трибуната заставали даже 20-годишни юноши, но народът без церемонии ги смъквал оттам (Хеп., Мемораб.3, 6), с което явно показвал своето неодобрение. Положението изглежда спорно и ако се вземат предвид данни от Демостен, у когото апелът към по-възрастните да говорят първи в Народното събрание продължавал да звучи (Вж. напр. Dem., 18, 170). Тук трябва да се има предвид и фактът, че през онази епоха дълголетие било трудно постижимо и човек средно умираше на 30 годишна възраст¹⁰. Така че влиянието на “мъдрите старци” в Народното събрание е трудно да се определи¹¹.

Какви били правилата за изказващия се? Право да се изкаже имал всеки пълноправен гражданин на Атина. *Ἰσηγορία*-та (правото на свободни речи) била разглеждана от атиняните като крайъгълен камък на демокрацията¹². Въпреки това право не можело да се разреши на всички да представят гледната си точка. Най-често на ораторската трибуна се изкаждали граждани, които са внесли вече предложение в Съвета и от мястото на оратора подробно разяснявали своето предложение, поднасяли полезни доводи и т.н. Стъпвайки на ораторската трибуна, те слагали венец на главата си в знак на това, че изпълняват в този случай обществена длъжност.

Правилата за говорещия са обобщени в реч на Есхин (1, 35). Ораторът трябвало да се придържа към поставената тема, да не разсъждава за неща, които не се отнасят към даденото дело, да не повтаря два пъти едно и също нещо. От ораторската трибуна не бивало да се произнасят ругатни, обиди и да се демонстрира непристойно поведение срещу Събранието. В същото време, ораторът не бивало да бъде прекъсван или обиждан от другите. За подобни нарушения на реда председателстващите Събранието можели да отстранят оратора от трибуната или да наложат глоба до 50 драхми. С изключение на тази малка глоба, свободата на речите с нищо не била ограничена.

В диалога “Протагор” на Платон се добавят щтрихи към образа на оратора в Народното събрание. Говорещият трябвало да има силен глас и внушително присъствие, за да накара мнозинството да го слуша и да не бъде подложен на подигравки и освирквания. Понякога Народните събрания протичали много бурно, с разгорещени дебати и се налагало изказващият се да бъде изведен със сила от скитските стрелци, които следели за реда (Plato., Protag. 319 b; срв. Aristoph., Ach. 61–63;).

След дискусиите и когато нямало вече желаещи да говорят по предложения въпрос се обявявало гласуване. Гласовете в Народното събрание обикновено се подавали с открито вдигане на ръка (*χεῖροτονία*) (напр. Thus., 3, 49). Предполага се, че се решавало с просто мнозинство¹³. След свършване на всички дела, председателят разпускал Събранието.

Кой можел да гласува и кой гласувал? На пръв поглед, отговорът на този въпрос е ясен и може да бъде дефиниран така: всички мъже – атински граждани, които имали навършени 18 години. Всъщност това се оказва не толкова просто и

води до едно от най-сериозните обвинения срещу Атинската демокрация, че тя била измамна, а гражданите били бездействащо малцинство, живеещо от труда на робите¹⁴.

Квалификацията на гражданството се променяла през хода на демокрацията. До 451 г. пр. Хр. гражданските права се притежавали при условие, че бащата бил атинянин, а майката със свободен произход. Но в 451 г. пр. Хр. Перикъл внесъл предложение, според което се изисквало и двамата родители да бъдат атиняни (Arist., Athen. Pol. 26, 4; 41, 1; Plut., Per. 37, 3). Гражданството се основавало на членство в дема, което можело да се предава от баща на син. Когато навършвали подходящата възраст, синовете били представени в съответния дем от своите бащи. Демотите гласували дали те са достигнали до необходимата възраст и дали са свободни и законородени (Arist., Athen. Pol. 42, 1). Ако мнозинството от демоти било удовлетворено, юношата бил записван в регистъра на дема.

Осъществяването на пълното гражданско право било ограничено за пълноправните мъже. Жените не играели пряко роля в общественopolитическата сфера, но все пак, те били пряко свързани с предаването на гражданство. Само жена коренна атинянка можела да роди гражданин.

Според някои изчисления, преди разрушителните последици на Пелопонеската война, цялото население на Атина било съставено от около 170 хил. души (заедно с жените и малките деца) и 60 хил. роби. Имащите граждански права се определят на около 20 000 – 30 000 души. От цялото население, едва около 18,5 % имали право на глас в Народното събрание¹⁵, което не изглежда като много демократична структура. Но тук ще си позволим да отбележим регистрираното в специализираната литература постоянно спадане на процента на даващи глас в съвременните демокрации, което не ги прави недемократични управления¹⁶. Така че процентът на гласуващите в древна Атина изглежда обясним. Освен това, в модерния свят гласуването е сравнително проста процедура, докато в класическа Атина упражняването на политическите права изисквало далеч по-голяма ангажираност.

Тези, които можели да гласуват в Атина, трябвало да присъстват физически и да изразят своето решение в Народното събрание. Придвижването от най-отдалечените граници на Атика към мястото за заседание, пеш или на магаре, понякога отнемало цял ден¹⁷. Язденето на кон било привилегия на аристокрацията и дори тези, които можели да си позволят магаре, били сред по-богатите от селското провинциално население.

Друга трудност за атинските селяни – земеделци се състояла в заетостта им в трудова дейност през годината, особено по време на оран и прибиране на реколтата. За тях Платон пише "...народът, т. е. хората, които са земеделци, не се занимават с политика..." (Plato., Rep. 16, 565 a). Тези, които извършвали физическа работа на полето със сигурност не можели да присъстват на 40 заседания на Народното събрание през годината и дори на по-голямата част от тях¹⁸. Все пак сведения

на Аристофан удостоверяват, че известен брой земеделци са формирали част от присъстващите на Събранието (Aristoph., Pax, 190; Ach., 32–33; 406; Vesp., 233).

По Ксенофонт се разкрива друга основна група гласоподаватели. Античният автор е единственият източник, който свидетелства за факта, че демосът тогава е бил съставен предимно от т.нар. тети (най-бедната прослойка граждани), които живеели вътре в града. Това били тепавичари, обушари, дърводелци, ковачи, дребни търговци. Описанието на Ксенофонт съответства на изложеното в “Политика” на Аристотел, в която тетите имат основния глас (Xen., Memor., 3, 7, 6; Arist., Polit. 4, 6, 1293a; 4, 12, 1296b; 6, 4, 1319b).

До известна степен въпросът с гласоподавателите може да бъде допълнен от данни за разкопките на хълма Пникс в Атина, където обикновено се свиквало Събранието. Разкритият от археолозите терен предполагал пространство за около 6 хил. граждани, т. е. необходимия брой гласове, изискван при някои специфични гласувания¹⁹. Но отсъствието на такъв кворум за обичайните Събрания показва, че посещаемостта до тази цифра не можела да се гарантира. По време на Пелопонеската война, според Тукидид, на Събранието не се събирали повече от 5 хил. присъстващи (Thuc., 8, 72). Въз основа на тези данни може да се предположи минималната регулярна посещаемост от около 3 хил. души и обичайното присъствие на 5 хил. човека.

След тези наблюдения, споменатата теза, че “гражданите били бездействащо малцинство” по-скоро изкривява представите за икономическата реалност в класическа Атина. Повечето пълноправни граждани работели и често това бил изтощителен труд на полето, на доковете или в града. Изглежда, че обикновеният гласоподавател упражнявал своята привилегия да гласува само когато се дискутирали много важни и наболяли проблеми. По-редовни посетители на Народното събрание били основно градските жители, а гласоподавателите от околните области били по-малко на брой. Но е важно да се подчертае, че двата елемента били едно цяло и били равнопоставени.

Къде и как се осъществявал контрол? Заседанията на Еклесията в поранни времена протичали на градския площад – агора, а после на хълма Пникс (в западната част на града). Понякога, но рядко, Събранието се провеждало в театъра. На хълма Пникс се използвал естественят амфитеатър за разполагане на седящите слушатели, а на високото бил създаден полукръг с диаметър около 120 м., а също и платформа, от която ораторите се обръщали към народа²⁰. Около площадката за оратора били разположени местата и на деветте проеди, които съставяли един вид президиум на Народното събрание. Проедите се избирали за един ден по жребий от 9-те атински фили, т. е. освен тази, която в дадения момент осъществявала пританията. Председателят на комисията на проедите имал за помощници глашатай и секретар. Той откривал Събранието и прочитал дневния ред.

Събраният на Пникс народ седял и слушал смесен, без значение на фила, род или трития²¹. Хората били разположени на неудобната скалиста повърхност на хълма (Aristoph., Equit., 731, 763). Макар и гражданите да носели със себе си

възглавнички, едва ли може да се обясни седенето върху камъните по друг начин, освен с желанието да участват в обсъжданите за деня проблеми и да упражнят политическите си права.

За реда в Събранието се грижели полицейски стрелци, които били на разпореждане на председателя на Събранието и в случай на необходимост арестували нарушителите. Други особени чиновници (ληξιάρχοι), шестима на брой, с 30 души помощници, наблюдавали народа да не се блъска и да не напуска заседанието преди края му, както и да не посетят Еклесията лица, които нямат право на това. За осъществяване на контрола, те имали в ръцете си специални списъци, съставени по отделните демии и отбелязвали закъснелите, които вероятно за това не получавали заплащане.

След свършване на всички дела, председателят разпускал Събранието. Ако за един ден не могли да се разгледат всички задачи или ако се появили лоши знамения (гръм, мълния, земетресение или слънчево затъмнение), то заседанието се отлагало за следващия ден.

Заплащане. За пръв път в условията на демократично управление било определено заплащане за посещение на Народното събрание. Заплащането за присъствие в Народното събрание било въведено около 395 г. пр. Хр. по предложение на Агирий, отначало в размер на един обол, но скоро било увеличено до три обола (Aristoph., Eccl. 185). Гражданите, които се явявали навреме на заседание, получавали от пританите марки (σύμβολα). После те ги представяли на тесмотетите, за да им бъде изплатена сумата за посещение. Според "Атинската полития" на Аристотел се предполага, че възниквали проблеми с присъствието в Народното събрание и това била причината за въвеждането на заплащане за посещенията (Athien. Pol. 41, 3).

Но отсъствието на всякакъв известен опит за въвеждане на заплащане през V в. пр. Хр. говори, че не е имало никакво безпокойство за числеността в Народното събрание. Наложилото се заплащане изглежда отразява друга страна от общата обстановка, веднага след възстановяването на демокрацията през 411 г. пр. Хр. Населението било изтощено от войната, а и загинали много мъже на военноангажирана възраст. Останалите по-възрастни мъже били по-малко мобилни (особено тези, които живеели извън пределите на града) и следователно било по-малко вероятно да пътуват до Атина. Икономическите трудности, възникнали от войната, възпрепятствали гражданите да отделят време за политика.

По-скоро тревожно било не простото поддържане на абсолютния брой граждани, а гаранцията, че Събранието представлява "напречно сечение"²² на колектива от граждани и, че бедните граждани трябва да бъдат представени в него. Това било неизбежно безпокойство след двата олигархични преврата в течение на десетилетие. Реализацията на заплащането може също да отразява желанието да се избегнат административни сложности. При всички положения обаче посещаемостта се възприемала като проблем. За това говори и фактът, че по-късно възнаграж-

данието било отново увеличено на 1 драхма за участие в обикновено заседание (Arist., Athen. Pol. 62, 2).

След тези разяснения на моменти от дейността на Народното събрание може да се каже, че голямата честота на свикване на Еклесията превръщала атиняните в необикновено политизирано население. Макар и многохилядно, Събранието спазвало определен ред и нямало хаос. Процедурите били добре формулирани и напълно одобрени от присъстващите като правило. Съществували специални лица, които следели за реда и правилния ход на заседанията. Събранието протичало понякога с бурен характер, но нищо не било извън правилата. Участниците в дебатите се редували, възползвайки се от свободата на речите, като били изслушвани благосклонно опитните съветници на народа. Народното събрание на древна Атина било въплъщение на демокрацията и атиняните упражнявали властта си достатъчно обмислено.

БЕЛЕЖКИ

¹ Ferguson, W. S. Greek Imperialism. Boston, 1913, p. 51.

² Hansen, M. H. The Athenian Assembly in the Age of Demosthenes. Oxford, 1987.

³ Ostwald, M. From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law: Law, Society, and Politics in Fifth – Century Athens. Los Angeles, 1987, p. 524.

⁴ Starr, Ch. G. The Birth of Athenian Democracy. Oxford, 1990.

⁵ Латышев, В. В. Очерк греческих древностей. Ч. I. СПб., 1897–1899³.

⁶ Sealey, R. The Athenian Republic: Democracy or the Rule of Law. University Park, 1987.

⁷ Сартори, Дж. Теория на демокрацията. Кн. 2: Класическите проблеми. София, 1992, с. 39.

⁸ Дал, Р. За демокрацията. София, 1999, с. 17–18.

⁹ Латышев, В. В. Очерк, с. 208; Carey, Ch. Democracy in classical Athens. London, 2001, p. 52.

¹⁰ Като недостатък на древните гърци в: Kitto, H. D. F. The Greeks. Harmondsworth, 1951, p. 33; Starr, Ch. G. Economic and Social Growth of Early Greece, 800–500 B. C. New York, 1977, p. 40–43.

¹¹ Монева, Ст. Свободата на словото в контекста на Солоновите реформи в древна Атина. – В: Епохи, 2000, № 2, с. 151–153. Изказано е едно предположение за правото на “мъдрите старци” за говорят първи, като своеобразен традиционен “филтър” за защита срещу необмислени предложения в Народното събрание.

¹² Ober, J. Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People. Princeton, 1989, p. 79.

¹³ Carey, Ch. Democracy, p. 54.

¹⁴ Jones, A. H. M. Athenian Democracy. Oxford, 1957, p. 75–76.

¹⁵ Gomme, A. W. The Population of Athens in the Fifth and Fourth Centuries B. C. Oxford, 1933, p. 37–38.

¹⁶ Kleppner, P. Who Voted? New York, 1982, p. 5.

¹⁷ **Hansen, M. H.** The Athenian, p. 9.

¹⁸ По въпроса за честотата на заседанията вж.: **Harris, E. M.** How Often Did the Athenian Assambly Meet? – in: *Classical Quarterly*, 1986, 36, p. 363–377.

¹⁹ **Kourouniotes, K. and H. A. Thompson.** The Pnyx in Athens – in: *Hesperia*, 1932, 1, p. 90–217.

²⁰ *Ibidem.* p. 126; p. 157, fig. 37; p. 159, fig. 38; p. 161, fig. 161; p. 165, fig. 41.

²¹ Предположението е на Stanton, G. R. and P. J. Bicknell “Voting in Tribal Groups in the Athenian Assembly” – in: *Greek Roman and Byzantine Studies*. 1987, № 28, p. 51–92.

²² **Carey, Ch.** Democracy, p. 50.